

ZDRAVSTVUJTĚ, ZEMAN ZEMANOVIČ – RUSISMY V KONTEXTU ČESKÉ POLITIKY¹

Zdravstvuyte, Zeman Zemanovich: Russicisms in the Context of Czech Politics

Keywords: *language history, contemporary Czech, russicisms, corpus linguistics, frequency analysis, Czech National Corpus*

Contact: *Masarykova univerzita; 413405@mail.muni.cz*

Od dob poslední novodobé vlny intenzivního rozšiřování slovní zásoby o kalky, kompozita, zkratky a odvozeniny z ruštiny už uplynulo víc než 70 let. A od pádu komunistického režimu, který byl hnacím motorem jejich ideologicky motivovaného masového užívání, téměř 35 let. I přesto se rusismy přeжатé a rozšířené v období sovětské nadvlády (odtud *sovětismy*) stále objevují ve slovní zásobě současné češtiny. Stejně jako někteří z jejich předchůdců.

Snahy polistopadové češtiny o očištění od sovětismů a komunistické terminologie byly ve většině případů úspěšné. Na *kultpropa*, *grupírovku* nebo *poputčíka* dnes narazíme možná leda v křížovce. Ale zato zmínky o *předvolební agitce*, *chybějící prověrce* a *vojenském rozvědčikovi* má nejspíš v živé paměti každý, kdo v posledním roce sledoval české zpravodajství. A protože jazyk je odrazem stavu společnosti a vzpomínky Čechů na příliš těsné bratrské obětí nevymizely, ba dokonce v kontextu nedávných událostí spíše ožívají, nikoho asi nepřekvapí, že jsme si některé rusismy sepjali s negativními konotacemi a odsunuli je na periferii slovní zásoby.

Ten, jehož přezdívkou nesmíme vyslovit

Mluvíme-li o okraji slovní zásoby, nemůžeme přehlédnout, s jakou oblibou ze studnice substandardních jazykových prostředků čerpá jazyk médií, obzvláště pak v politickém kontextu. A jazyk samotných českých politických špiček za ním nikterak nezaostává. Jednou ze „špiček“, která se zasloužila o značný výkyv v jinak poklidných vodách frek-

¹ Text byl zpracován v rámci projektu specifického výzkumu MUNI/A/1368/2022.

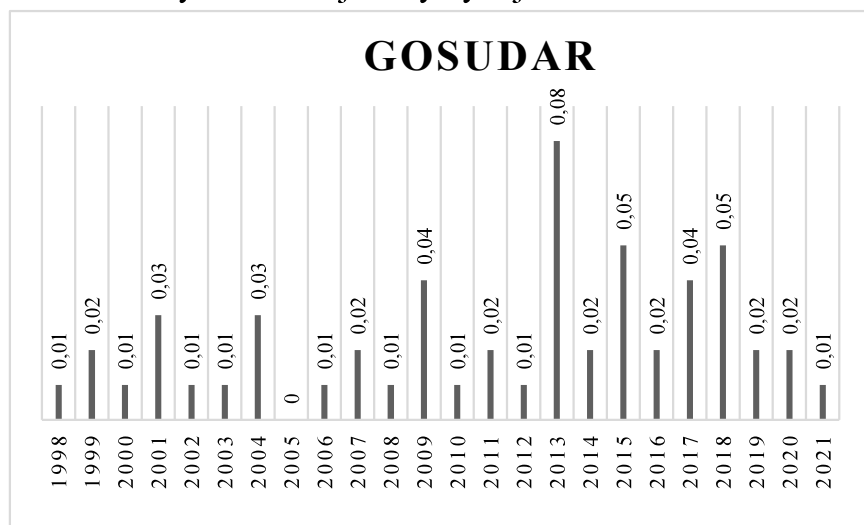
vence rusismů, je Miroslav Kalousek. Ten svým výrokem na účet bývalého prezidenta Miloše Zemana zpopularizoval v roce 2013 lexém *gosudar*.

Gosudara (z rus. *зосударь*) Slovník spisovného jazyka českého (dále jen SSJČ) definuje jako knižní označení pro ruského cara, ale jak vyplývá z dat Českého národního korpusu² (dále jen ČNK), setkat se můžeme i s jeho využitím jako přeneseného označení pro vládce či samovládce.

V 73 % případů³ se tento lexém vyskytuje v kontextu ruského prostředí, tedy v textech hovořících o období carského Ruska nebo na něj (často satiricky) odkazujících. V české publicistice je v současnosti také hojně spojován se jménem Vladimira Putina, jak je vidět na této ukázce z ČNK:

„(...) Nočních vlků. (...) Milují **gosudara Putina** a ideu velké Rusi, umějí se dojmout nad prolitou krví soukmenovců, ale umějí ji také z nosu nepřátel vyloudit“ (Týdeník Echo, č. 19/2018).

Relativní frekvence lexému *gosudar* je jen 0,02 i.p.m.⁴, což je velice nízká hodnota. A jak lze pozorovat na následujícím grafu, až do roku 2013 nevykazovala tato frekvence v čase žádný zvláště zajímavý vývoj.

Graf 1: Vývoj frekvence výskytu lexému *gosudar* v letech 1998–2021

² ČNK je akademický projekt, který vznikl v roce 1994 na FF UK v Praze. Je po registraci volně přístupný na www.korpus.cz. V této studii pracujeme s řadou korpusu SYN verze 11, která byla zveřejněna v roce 2022. Korpus SYN verze 11 obsahuje všechny synchronní psané korpusy řady SYN zveřejněné do doby jeho vzniku a jeho velikost je 5 miliard tokenů. Korpus jsme omezili datem prvního vydání zdrojových textů na období 1998–2021, abychom snížili riziko zkreslení výsledků. Relativní frekvenci méně frekventovaných jevů může totiž složení korpusu snadno ovlivnit a období před rokem 1998 je zastoupeno menším množstvím slov – kolem „pouhých“ 50 milionů. Více o SYN verze 11 viz wiki.korpus.cz (Cvrček, Richterová 2022).

³ Dalším způsobem užití tohoto a několika dalších lexémů se autorka věnuje ve studii *Proměny frekvence a způsobu využití rusismů po roce 1989* (Nedomová, Mrovčová, Plesník 2023).

⁴ Zkratka i.p.m. (instances per milion) je jednotkou relativní frekvence. Vyjadřuje průměrný počet výskytů jednotky nebo slova v hypotetickém textu o délce 1 milionu slov (Cvrček, Richterová 2021). Hodnota 0,02 i.p.m. tedy odpovídá 0,02 výskytu na milion slov.

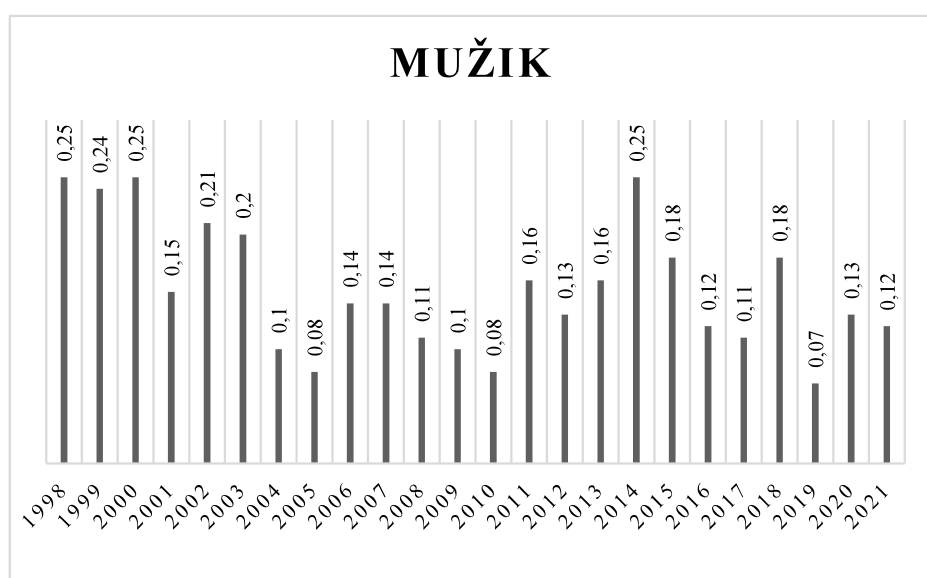
Příčinou dočasného výkyvu v roce 2013 byl již zmíněný Miroslav Kalousek, tehdejší místopředseda koaliční strany TOP 09 a končící ministr financí, který je svými peprnými výroky proslulý. Tentokrát ale sáhl po netradičním přirovnání a spojil polozapomenutý rusismus *gosudar* se jménem exprezidenta Miloše Zemana.

Toto kontroverzní označení, použité v poměrně dramatické situaci panující kolem sestavování vlády, médiím neuniklo a bylo hojně citováno: „Miroslav Kalousek (...) zároveň avizoval, že u ‚topky‘ ODS spojence hledat nemůže, že roli nejjistější hráze proti ‚gosudarovi‘ Zemanovi (zase ruský odkaz!) si nárokuje ona“ (Lidové noviny, 12. 8. 2013).

Celých 27 % výskytů lexému *gosudar* v ČNK je tak dnes spojeno právě se Zemanem. Od roku 2019 nicméně frekvence užití klesla na „předkalouskovské“ hodnoty a tato nálepka se v kontextu české politiky objevuje spíše už jen nahodile.

Ve spojitosti se jménem Miloše Zemana nacházíme ještě jeden výkyv, o který se v roce 2014 postaral tehdejší místopředseda lidovců Marian Jurečka. Ten o rok dříve po slavnostním vyzvedávání korunovačních klenotů okomentoval prezidentovu indispozici, která oblékla svět, slovy: „Jsou chvíle, kdy si politik nemůže dovolit přivodit virózu a **namazat se jako ruský mužik**, (...)“ (Lidové noviny, 11. 5. 2013).

Zajímavé ovšem je, že (do té doby spíše kolísavá až klesající) frekvence *mužika* zásadněji vzrostla až v momentě, kdy se Jurečka ocitl na seznamu kandidátů na ministerské posty. Zeman mu totiž jeho prostorečnost několikrát veřejně připomněl a naznačil, že s některými navrhovanými jmény možná nebude souhlasit. To vyvolalo v médiích ohlas a Jurečka byl opakovaně dotazován, zda svého výroku nelituje.

Graf 2: Vývoj frekvence výskytu lexému mužik v letech 1998–2021

Lexém *mužik* (*мужик*), který je v SSJČ definován jako označení pro ruského rolníka, se i přes výše uvedené v kontextu české politiky objevuje pouze v 5 % případů. Jeho relativní frekvence je 0,13 i.p.m. a v ČNK je většina výskytů spojena s ruským společenským uspořádáním, tedy s mužiky z dob carského Ruska a (v přeneseném slova smyslu) i těmi současnými, obzvlášť pak ve spojení s nezřízeným popíjením alkoholu.

Satira nechodí po horách... ale po české politické scéně

Miloš Zeman patří k politikům, kteří jsou kritizováni za svůj často až příliš vstřícný postoj k Rusku a Číně. A právě proto se mu nevyhýbají ani další satirická pojmenování a narážky z řad rusismů. Ale není samozřejmě sám. Nejrůznějších označení ruského původu se dočkali i bývalí předsedové vlády Jiří Paroubek a Mirek Topolánek, senátor Jiří Čunek, druhý prezident České republiky Václav Klaus nebo třeba expremiér a neúspěšný kandidát na prezidenta Andrej Babiš.

V některých případech jsou tyto rusismy užívány cíleně, jako reakce na konkrétní proruské či levicově orientované názory či jednání daných politiků. Jindy jen proto, že daný rusismus získal v návaznosti na období minulého režimu negativní konotaci. Uvedme teď jejich krátký přehled doplněný slovníkovou definicí vycházející ze SSJČ, údajem o naměřené relativní frekvenci a procentuální hodnotou vyjadřující přibližný podíl výskytu lexému v kontextu současné české politiky a také ukázkou užití z ČNK.

Při pozorování frekvence těchto lexémů již nenacházíme podobně zajímavé výkyvy, jaké bylo možné najít u *gosudara* nebo *mužika*, a ve většině případů četnost jejich užívání v analyzovaném období (1998–2021) klesá. Kontexty, v jakých se vyskytují, jsou ale rozhodně neméně zajímavé:

ataman, -a, m. (*атаман*): 1. volený náčelník kozáckého oddílu; 2. přen. vůdce, velitel; 0,04 i.p.m.; 6 %

Příklad užití: „V každém případě za této situace **Babiš coby ataman protestu** v Česku jedná s protestními KSČM a SPD, ale do vlády s nimi nechce, ba nejradši by od nich nechtěl ani toleranci“ (Mladá fronta DNES, 22. 1. 2018).

bát'uška⁵, -y, m. (*ба́тюшка*): v rus. prostředí důvěrný název pro otce n. váženého muže; 0,05 i.p.m.; 7 %

⁵ Lexém *bát'uška* se používá také jako označení pro kněze (popa) ruské pravoslavné církve. V české publicistice ho nacházíme i ve spojení se jmény ruských politiků, především Stalina a Putina. Zajímavé pak je, že zatímco *ба́тюшка Сталин* je v ruském prostředí dobře známý, *bát'ušku Putina* má zřejmě na svědomí výhradně česká lidová tvořivost.

Příklad užití: „(...) naši drazí poslanci, kteří se včera při jednání sněmovny o jejím rozpuštění ve strachu o korytka a před **svévolným báťuškou Zemanem** znovu pěkně předvedli nádhernými řečnickými etudami, (...)“ (Euro č. 33/2016).

buržuj, -e, m. (*буржуи* < fr.): hanl. měšťák, buržoa; 0,01 i.p.m.; 5 %

Příklad užití: „(...) místo aby politik soupeře zapíchnul kordem, píchne si do něj nabroušeným vtípem. Kalousek se tak svíjí na zemi coby ‚nejčestnější muž‘, Paroubek jako Grebeníčková nevěsta, **buržuj Topolánek** se dusí doutníkem...“ (Mladá fronta DNES, 22. 3. 2006).

heroj i **geroj**⁶, -e, m. (*герой* < fr.): přen. hrdina, héros; 0,06 i.p.m.; 5 %

Příklad užití: „Julie Tymošenková tehdy znehodnotila svůj podpis na smlouvě s Moskvou o dodávkách plynu (...). Vše musela napravit evropská komise, ale **Topolánek byl doma za geroje** a EU byla pro 80 procent lidí přijatelným podnikem“ (Právo, 10. 11. 2011).

Pro úplnost uvedeme i příklady využívání rusismů, které jsou součástí zažitých ruských frází, jako třeba:

tovariš⁷, -e, m. (*товариш* < turk.): v rus. prostředí soudruh; 0,01 i.p.m.; 4 %

Příklad užití: „**Zdrastvujtě tovariš** Klaus“ (blog.respekt.cz, 11. 12. 2011).

gospodin, -a, m. (*господин*): rus. označení pro pána; 0,01 i.p.m.; 8 %

Příklad užití: „(...) alespoň Václav Klaus nic takového neviděl, a kdo tvrdí opak, je neseriózní levičák. **Právilno, gospodin gosudar**“ (Právo, 17. 2. 2007).

moloděc, -dce, m. (*молодец*): v rus. prostředí odvážný, statečný mládenec, hrdina; 0,05 i.p.m.; 4 %

Příklad užití: „Pan prezident se uzdravuje a z nemocnice se svěřil národu, že už měsíc nekouří, jen si není jistý, zda mu to vydrží. **Vydržaj, moloděc!**“ (Reflex č. 45/2021).

Zajímavým jevem, který sice nepozorujeme ani tak v ČNK, jako spíš v internetových diskusních fórech a na sociálních sítích, je porušování jmen českých politiků. Setkat se můžeme se *soudruhem Burešem Babišovičem* a *Andrejevičem Babišovičem Burešenkem*, *Zemanem Zemanovičem*, někdy také v kombinaci s přídomkem *Zemljanka*

⁶ *Geroje*, podobně jako *gosudara*, nacházíme poměrně často ve spojení se jménem Vladimira Putina, obzvláště pak v kontextu jeho „herojských“ činů, jako je zahánění tygrů, adrenalinové projížďky Sibíří či spouštění se na dno Bajkalu.

⁷ Tento lexém se v ČNK vyskytuje i v podobách *tovaryš*, *tovaryš*, *tovaryš* a *tovariš*. Ty v součtu tvoří téměř dvojnásobek výskytů, které můžeme dohledat u nejrozšířenější varianty *tovariš*.

nebo *Novičok*, i s *Vjačeslavem Klausem*, kterého můžeme doložit i na velice kreativní ukázce z ČNK:

„Par střípků kosterních je jistě cenná relikvie, ale co teprve celý kyčelní kloub gospodina **Vjačeslava Klauza!** K ikonastasu, na němž by byla kost v zlatě a purpuru zasazena, by přistupovala celičká svatá Rus, po pás se klaněla, v hrud' se bila, slzy ronila, kost tu líbala, a ona libě voněla, zázraky činila, (...)“ (Týden, č. 35/2008).

Závěrečné shrnutí

Jazyk neustále přijímá impulsy, odráží způsob společenského uspořádání i myšlení. A změni-li se společenská situace, změni se i jazyk. Zatímco obrozenci snící o slovenském bratrství obohacují uměleckou a vědeckou literaturu početnými rusismy, polistopadová čeština aktivně vytlačuje soudružské přejímky a komunistické reálie do sféry karikujících až pejorativních označení. A právě z této periferie slovní zásoby se stává zdroj narážek a urážek, se kterými se setkáváme ve slovníku české politiky i po téměř pětatřiceti let letech svobody.

Za tu dobu se na naší polické scéně vystříдалo mnoho výrazných osobností, z nichž některé nechvalně prosluly svou přílišně proruský orientovanou politikou. A protože nejen čeští novináři a tvůrci politické satiry, ale také sami politici se nebojí využití netradičních jazykových prostředků, odrazila se tato situace i na frekvenci užití rusismů v češtině.

Méně známé rusismy, které se ve většině případů vyskytují v kontextu svého původního prostředí, rozšířily pole své sémantické působnosti a začaly fungovat jako satirické až hanlivé reference na současnou i minulou ruskou politickou situaci či na období komunistického režimu u nás. Jak vyplývá z dat ČNK, v kontextu české politiky je nacházíme průměrně v 5 až 10 % případů. Je si však potřeba uvědomit, že relativní frekvence těchto rusismů je velice nízká, tudíž i 10 % často odpovídá pouhým jednotkám výskytů.

A protože po rusismech sahají téměř výhradně jen příslušníci té generace politiků a komentátorů politického dění, která má blízký kontakt s velkým ruským bratrem stále v živé paměti, je velice pravděpodobné, že společně s jejich postupným odchodem z aktivního politického života budou i tyto rusismy postupně opouštět naše novinové titulky.

Summary

In the course of history, Russian words have entered the Czech language with varying intensity and have fulfilled different functions. However, apart from a few dozen established adoptions, they have tended to disappear from the active vocabulary. Despite (or perhaps because of) the fact that they are often relegated to the linguistic periphery, Czech politicians and political commentators reach for them. They use them very creatively as satirical or even derogatory references. It is more than likely, however, that with the gradual retirement of this generation from active political life, these russicisms will disappear from our headlines for good.

Literatura

Cvrček, V., Richterová, O. (eds.) *cnk:pojmy:ipm*. Dostupné z: <http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=pojmy:ipm&rev=1614020110> (2023-04-24).

Cvrček, V., Richterová, O. (eds.). *cnk:syn:verze11. Příručka ČNK*. Dostupné z: <http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=cnk:syn:verze11&rev=1671626722> (2023-04-24).

Havránek, B. (ed.) *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Středisko společných činností AV ČR, 1960–1971.

Křen, M., Cvrček, V. (eds.) *Korpus SYN, verze 11 ze 14. 12. 2022*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2022. Dostupné z: <https://www.korpus.cz> (2023-04-24).

The article is accessible in open access mode under licence CC BY-NC-ND Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0